

ПОПЕЛЮШКО Роман Павлович,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

САМОТНІСТЬ – ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті поглиблено розглянуто психолого-педагогічні передумови виникнення самотності особистості, як проблеми її соціалізації в суспільстві. Здійснено аналіз різних теоретико-практичних підходів до розуміння та вивчення поняття самотності.

Також у статті було виокремлено дві точки зору на проблему самотності в сучасній психологічній літературі.

Ключові слова: самотність, соціалізація, саморозвиток, самооцінка.

Самотність як стан існувала у всі часи, проте саме наш час породив проблему самотності, як вагомий психологічний і соціальний феномен. Додатково до всіх фізичних характеристик, а нерідко і на противагу їм, самотність набуває суто психологічного забарвлення. Вона стає, перш за все, особистісною. У сьогоденні інакше осмислюється вплив суспільства на індивіда, і велике значення надається тому, як сама людина визначає своє становище в суспільстві в залежності від свого внутрішнього світу. Зміна акцентів, що підсилюють психологічну забарвленість феномену самотності, на думку ряду авторів, пов'язано, з одного боку, з розвитком самосвідомості людини, а з іншого – з соціальними змінами та економічно-технічним розвитком суспільства. Необхідно зазначити, що сучасна культура та модернізація веде до того, що у людини з'являється відчуття рольової роздрібненості, тому найчастіше виникає образ декількох «Я», які можуть реалізувати себе в різних соціальних сферах і які не можуть бути визначені єдиною характеристикою. Якщо ж обставини складаються так, що людина не одержує визнання на соціально-груповому рівні і в неї немає близьких друзів, то така ситуація породжує глибоку психологічну кризу особистості, яка сприяє появі відчуття самотності, яке призводить людину іноді до аномії.

Однак, при всьому багатстві досліджень, що з'явилися у сучасній західній (К. Боумен, Р. Вейс, Д. Зілбург, М. Міцелі, Б. Морш, Г. Салліван, Ф. Слейтер, С. Фландерс) і вітчизняній (В. Дерлега, С. Маргуліс та інші) психології відчувається недостатня розробленість багатьох аспектів проблеми людської самотності. Жодна з теорій не може дати повну і всеосяжну відповідь на визначення переживання стану самотності, її причин, але дозволяє вивчити й пояснити певний аспект проблеми.

Метою статті є обґрунтування впливу самотності на порушення соціалізації особистості в суспільстві.

Завдання даної роботи полягає у теоретичному аналізі та розгляді основних підходів виникнення і протікання стану самотності та його впливу на соціалізацію у суспільстві.

Отже, самотність належить до тих понять і категорій, реальне життєве значення яких, здавалося б, виразно представлене навіть у буденній свідомості, проте подібна виразність не точна, оскільки приховує складний, суперечливий зміст самотності [1]. Мабуть, даний вислів дає ключ до розуміння, чому такі багатоманітні і деколи суперечливі визначення самотності, які розкриті в різних психологічних та педагогічних підходах. Проте, своєрідною аксіомою більшості досліджень є визнання того факту, що переживання самотності і фізична ізольованість людини зовсім не рівнозначні поняття. При цьому, в самому загальному наближенні, практично всіма авторами самотність зв'язується з переживанням людиною її «відірваності» від співтовариства людей, сім'ї, історичної реальності, гармонії всесвіту, нарешті, від власного «Я». Але те, що кожного разу стоїть за поняттям «відірваність», і визначає рівень переживання самотності людиною [3, с. 18].

У закордонній психології виділяють 9 підходів до розуміння стану самотності: психоаналітичний, феноменологічний, екзистенціональний, соціологічний, інтеракціоністський, когнітивний, інтимний, системний, міждисциплінарний.

Р. Вейс, представник інтеракціоністського підходу до проблеми самотності, схильний визначати самотність як «епізодичне гостре відчуття занепокоєння і напруги, пов'язане з прагненням людини мати дружні або інтимні відносини» [2, с. 123]. Самотність з'являється в результаті недостатності соціальної взаємодії індивіда. Вчений підкреслює, що дане переживання не є тільки функцією чинника особистості або чинника ситуації, а виступає як продукт їх комбінованого,

інтерактивного впливу. Р. Вейс виділяє два основні типи самотності, що мають різні передумови і різний процес перебігу, а саме, «соціальну ізоляцію» й «емоційну ізоляцію». «Емоційна ізоляція» викликається відсутністю прихильності до конкретної людини, вона провокує «неспокій, тривогу, порожнечу». «Соціальна ізоляція» сприймається як «переживання людиною відсутності наявного кола соціального спілкування, значущих дружніх зв'язків або відчуття спільності» і спричиняє «відчуття розуміння безглуздя свого життя, своєї незначущості, напругу та нудьгу» [2, с. 119]. У підході Р. Вейса самотність розуміється як «нормальне», буденне явище, причинами якого є поточні події в житті особистості, але через «гостроту свого протікання і хворобливості для людини вимагають терапії». В рамках питання терапії самотності Р. Вейс розглядає «шляхи вдосконалення контактів людей», наприклад «створення соціальних умов, при яких легше зав'язати знайомства – клуби за інтересами. Підхід Р. Вейса до самотності відмічається тим, що він вважає, що самотність це результат впливу двох чинників – особистості і ситуації. Вчений розглядав самотність, маючи на увазі такі соціальні відносини, як прихильність, керівництво і оцінка. Таким чином, причиною самотності може бути недолік соціальної взаємодії індивіда, а також взаємодії, що задовольняє соціальні запити особистості.

Соціальну природу самотності визначають також представники когнітивного підходу Л. Пепло, М. Міцелі, Б. Морощ. Вони припускають, що самотність настає у тому випадку, коли індивід сприймає (усвідомлює) невідповідність між двома чинниками – бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Вони вважали, що самотність – це складне відчуття, що охоплює особистість вцілому – її відчуття, думки, вчинки. У дослідженнях Л. Е. Пепло і її колег, представників когнітивного підходу, розуміння важливості суб'єктивного аспекту в переживанні стану самотності та врахування ролі самооцінювання і самопізнання є головною характеристикою когнітивних моделей самотності. Людина не тільки занурена в реальні соціальні зв'язки, але і має так звані «зразки», стандарти соціальних відносин, до реалізації яких прагне. Когнітивні моделі (зокрема, модель когнітивного дисонансу) визначає самотність як «реакцію індивіда на сприйняття того факту, що наявні соціальні зв'язки не порівнюються з певним внутрішнім стандартом» [6, с. 175]. Таким чином, у центрі уваги опиняються дві основні взаємопов'язані проблеми: яким чином людина оцінює і порівнює із зразком своє соціальне життя й що виступає в якості зразка? Когнітивні моделі виявляють причини і динаміку розвитку стану самотності, вважаючи його як нормальне явище; при цьому, як і у дослідженнях Р. Вейса, через складність цього переживання для людини, пропонуються варіанти корекційної роботи з подолання самотності, пов'язані з вивченням та можливою зміною стандартів, на які орієнтується людина, а також пов'язані з удосконаленням соціальних взаємостосунків.

Загальне в когнітивних підходах і підходах інтеракціоністів – те, що явище самотності перебуває у фокусі уваги дослідження і є предметом вивчення, що обумовлено «запитом практики». Саме тому в кожному підході виробляється побудова робочої моделі, що підкреслює значення даного явища, виявляючи його взаємозв'язок та взаємозалежність з іншими явищами і причинами та описує механізми, що лежать в його основі [6, с. 192–194].

Представники моделі психодинамічного підходу до розуміння стану самотності Д. Зілбург, Ф. Фромм-Рейхман, Г. Салліван не вважали самотність окремим предметом дослідження, а розглядали його у зв'язку з аналізом закономірностей розвитку. Згідно з цією моделлю стан самотності визначають зовнішні умови. У своєму аналізі проблеми вчені виходять із клінічної практики і схильні розглядати самотність як патологію, яка виникає у процесі розвитку індивіда.

У «міжособистісній теорії психотерапії» Г. Саллівана запропонована концепція психічного розвитку, головною детермінантою якої вважаються «міжособистісні відносини» як реальні, так і уявні, за допомогою яких і в яких особистість формується й розвивається. Рушійна сила – це «потреба в людській близькості», яка спонукає розвиток на кожному віковому етапі. Г. Салліван виділяє 6 етапів у розвитку людської особистості, і перехід з одного етапу в інший етап пов'язує із змінами, реальними або уявними, в структурі міжособистісних відносин [11]. На кожному з етапів відбувається формування тих або інших компонентів людських взаємостосунків, і порушення формування цих компонентів загрожує надалі виникненням різних відхилень в особистості людини. Одним із таких відхилень у розвитку Г. Салліван визначає переживання стану самотності. Таким чином, коріння самотності може міститися глибоко в дитинстві. Підлітковий вік Г. Салліван характеризує як період, в якому самотність, яка до цього моменту ще не була чітко сформована для самої людини та не мала нагоди для прояву і розвитку в систему, вперше виступає як інтенсивне, яскраве та динамічне переживання» [11]. Тобто, починаючи з підліткового періоду, самотність виявляється в найбільш завершеній і гострій формі,

оскільки саме в даний період розвитку потреба в людській близькості приймає вид потреби у близькій людині, з якою можна обмінятися своїми інтимними переживаннями, а стара система стосунків із батьками вже не відповідає потребам підлітка у сфері інтимного спілкування. Можна виділити дві важливих особливості розуміння самотності в теорії Г. Саллівана, а саме: самотність є результатом протікання процесу розвитку; самотність найяскравіше виявляється саме в підлітковому віці, провідною потребою якого Г. Салліван визначає потребу у встановленні інтимно-особистісних стосунків із приятелем-однолітком, що реалізується на фоні стосунків, що руйнуються, з батьками.

Феноменологічний підхід К. Роджерса до самотності заснований на розумінні «Я-концепції» особистості. К. Роджерс вважає, що суспільство примушує індивіда діяти відповідно до соціально виправданих зразків поведінки, що обмежують свободу. Це веде до суперечності між внутрішнім істинним «Я» індивіда і проявами «Я» у відносинах з іншими людьми. Одне лише виконання соціальних ролей, неважливо, наскільки вони адекватні, веде до безглузлого існування індивіда. Індивід стає самотнім, коли, усунувши охоронні бар'єри на шляху до власного «Я», він, проте, думає, що йому буде відмовлено у контакті з боку інших. За К. Роджерсом, упевненість у тому, що істинне «Я» індивіда знехтуване іншими, «тримає людей замкнутими в своїй самотності» [8, с. 235]. Страх бути знехтуваним призводить до того, що людина дотримується своїх соціальних «фасадів» (ролей) і тому продовжує відчувати спустошеність. Самотність – це прояв слабкої пристосованості особистості, а причина його – феноменологічна невідповідність представлень індивіда про власне «Я».

На противагу психоаналітичному та феноменологічному підходу, де причиною самотності є сама людина, представники соціальної психології покладають відповідальність за виникнення стану самотності на суспільство. Представниками цього напряму є: К. Боумен, Д. Рісмен і Ф. Слейтер. У своїх дослідженнях Боумен висунув гіпотезу про три сили, що ведуть до посилення самотності в сучасному суспільстві: 1) послаблення зв'язків у первинній групі; 2) збільшення сімейної мобільності; 3) збільшення соціальної мобільності.

І Д. Рісмен, і Ф. Слейтер позв'язують свій аналіз самотності з вивченням суспільства і одночасно аналізують здатність суспільства задовольняти потреби його членів. Д. Рісмен та його послідовники вважають, що люди перетворилися на особистостей, «спрямованих на інших» [5, с. 23–25]. Індивіди, «орієнтовані на інших», не тільки хочуть подобатися, але і постійно пристосовуються до обставин та контролюють своє оточення для того, щоб визначити лінію своєї поведінки. «Орієнтовані на інших» – люди відокремлені від свого істинного «Я», своїх відчуттів і своїх очікувань. Такими рисами можуть бути наділені батьки, вчителі, основна маса людей. В результаті «орієнтована на інших» особистість може придбати синдром стурбованості і надмірну потребу в пильній увазі до себе з боку інших людей, яка ніколи повністю не задовольняється. Члени нашого «орієнтованого на інших» суспільства утворюють, як заявляє Д. Рісмен у своїй назві книги, – «самотній натовп» [5, с. 40–45]. Можна сказати, що Д. Рісмен і Ф. Слейтер не стільки оцінюють самотність як нормальний або ненормальний стан, скільки вважають самотність нормативним та загальним статистичним показником, що характеризує суспільство. Коли вони розглядають самотність як рису людського характеру, та пояснюють цю модальну якість особистості як продукт соціальних сил. Ці теорії в співвіднесенні з часом підкреслюють значення соціалізації (причина історичного типу), але багато чинників (наприклад, засоби масової інформації), послуговуючи соціалізації, сприяють постійному негативному впливові на особистість.

К. Мустакас – автор декількох популярних книг – підкреслює значення відмінності між вигаданою самотністю й істинною самотністю. Вигадана самотність – це система захисних механізмів, яка віддаляє людину від розв'язання істотних життєвих питань і яка постійно спонукає її прагнути до активності заради уявного споріднення з іншими людьми. Істинна самотність виникає з конкретної реальності самотнього існування із зіткнення особистості з важливими життєвими ситуаціями (народження, смерть, життєві зміни, трагедії), які людина переживає самотійно. Екзистенціалісти, таким чином, закликають людей подолати їхній страх самотності і навчитися позитивно його використовувати. І хоча К. Мустакас не заперечує, що самотність може мати хворобливий ефект, він розглядає його як продуктивний, творчий стан людини. Екзистенціалісти не простежують причинного коріння самотності в звичному значенні цього слова. Їх особливо не цікавлять чинники, що збільшують або зменшують вірогідність самотності, для них вона притаманна звичайному людському існуванню [10, с. 114–117].

Загальна теорія систем, яка розглядається С. Фландерс, формує загальносистемний підхід до проблеми самотності. Основне положення цієї теорії полягає у тому, що поведінка живих організмів відображає переплетення впливів декількох рівнів, які діють одночасно як система. Рівні розташовуються від клітинного до міжнародного. З цієї точки зору, самотність є механізмом зворотного зв'язку, який допомагає індивіду або суспільству зберегти стійкий оптимальний рівень людських контактів. Міркування С. Фландерс про самотність не мають емпіричного джерела, вони свідчать про подальше розповсюдження системної теорії А. Міллера. При цьому С. Фландерс розцінює самотність як потенційно патологічний стан, але вважає його також і корисним механізмом зворотного зв'язку, який у кінцевому результаті може сприяти успішному розвитку індивіда або суспільства [11]. Системна теорія підпорядковує обидва мотиви поведінки – індивідуальні і ситуативні. Відрізок часу, необхідний для того, щоб подіяли певні зміни, може бути досить довгим. Проте системна теорія по суті є моделлю, в якій мотиви поведінки включені в динаміку загальної структури, що розвивається.

У працях У. Садлера і Т. Джонсона, які є представниками міждисциплінарного підходу, в книзі «Від самотності до аномії» самотність визначають, як «переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості й показує розкол основної реальної мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості» [9, с. 27]. У. Садлер розглядає самотність через внутрішній світ особистості як динамічний процес. Він вважає, що цей процес обумовлений переживаннями людини в різних життєвих ситуаціях, соціальних зв'язках. Втрата цих зв'язків, значущих для індивіда, веде до переживання відчуття самотності.

У. Садлер уводить поняття «життєвого світу особистості» – воно орієнтоване на реалізацію чотирьох сфер реалізації особистості: унікальність долі індивіда, актуалізація вродженого «я» та його різноманітних проявів; традиція і культура особистості, тобто цінності, за допомогою яких особистість оцінює свою зовнішню та внутрішню поведінку; соціальне оточення індивіда, яке сприяє відносинам з іншими людьми і реалізації ролевої функції особистості; сприйняття інших людей, з якими людина може встановити відносини «я – ти», що можуть перетворитися в подвійну реальність людського «ми». У випадку, якщо одна або декілька з цих можливостей не реалізується, життєвий світ особистості втрачає свою цілісність, і людина переживає страждання й самотність. «Самотність – це відчуття, яке виявляється у формі потреби бути включеним в якусь групу або бажання цього, або потреби просто бути у контакті з людьми. Самотність є комплексним відчуттям, яке пов'язує у сукупність усі втрачені внутрішнім світом особистості можливості самореалізації у соціумі» [9, с. 40–46]. Тобто, за визначенням У. Садлера і Т. Джонсона, самотність виступає як своєрідний симптом несприятливих змін, що відбуваються з людиною, як негативне переживання, що викликає «стрес у головних сферах внутрішнього світу людини» [9, с. 95].

Опираючись на дані погляди на самотність, можна виокремити дві точки зору на проблему самотності в сучасній психологічній літературі.

Перша з них визначає розуміння самотності як стану, що «суперечить самій суті людини як істоти суспільної» [4, с. 190]. Ця точка зору визначає самотність як феномен, який, на відміну від об'єктивної ізоляції, відображає внутрішній розлад особистості людини, який сприймається нею, як неповноцінність своїх відносин зі світом, як «кризу очікування», втрату надії і розчарування у будь-якій можливій перспективі. Погляд на самотність, як розрив соціальних зв'язків та поглиблення кризи самоідентифікації, визначається в психодинамічних, інтеракціоністських, когнітивних, системних, феноменологічних, інтимних, соціологічних, міждисциплінарних підходах.

Друга точка зору проголошує амбівалентне ставлення до самотності. З одного боку, визнається трагічність самотності, з іншого, підкреслюються можливості, які відкриває для становлення людини самотність, наприклад розмова із собою та розуміння власної унікальності і своєрідності. «Тільки в тиші власної душі людина усвідомлює глибоке значення свого особистого буття. Проте, окрім спокійної самотності, існує болісна і напружена самотність – туга, суб'єктивний стан духовної й душевної ізоляції, невизначеності, відчуття незадоволеної потреби в спілкуванні, людській близькості» [7, с. 130]. Представники цієї точки зору К. Мустакас, С. Фландерс, Я. Ялом мають загальний позитивний погляд на розв'язання проблеми або зміни ставлення до неї. Один із шляхів подолання трагізму самотності – наявність багатого внутрішнього світу, можливості для розвитку якого, до речі, в свою чергу відкриває самотність. Володіючи багатим внутрішнім світом, людина не відчуває себе самотньою.

Отже, розуміння феномену самотності не має єдиного джерела визначення і розвитку, але спільна риса всіх теорій у тому, що дана проблема особистості формується під впливом факторів: соціального тиску суспільства й ідентифікації особистості з іншими людьми та власної самоідентифікації.

Вважаємо, що єдиного еkleктичного методологічного підходу до розуміння та вивчення феномена самотності у сучасному науково-практичному просторі не існує. Пошук та вдосконалення підходів розуміння і вивчення феномену самотності у сучасному суспільстві і може стати результатом подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 2000. – 272 с.
2. Вейс Р. С. «Вопросы изучения одиночества» // Сб. статей «Лабиринты одиночества». – М., Прогресс, 1989. – 450 с.
3. Гримак Л. П. Одиночество / Л. П. Гримак. – СПб : Изд-во Питер, 2000. – 401 с.
4. Долгинова О. Б. Изучение одиночества как психологического феномена / О. Б. Долгинова // Практическая психология. – 2000. – №4. – 230 с.
5. Кузнецов О. Н., Лебедев В. И. Психология и психопатология одиночества / О. Н. Кузнецов, В. И. Лебедев. – М. : Медицина, 1972. – 337 с.
6. Пепло Л., Мицелии М., Морали Б. Одиночество и самооценка. В кн. : Самосознание и защитные механизмы личности. – Самара : Изд. Дом «Бахрах», 2003. – С. 261–281.
7. Покровский Н. Е., Иванченко Г. В. Универсум одиночества: социологические и психологические очерки / Н. Е. Покровский, Г. В. Иванченко. – М. : Логос, 2008. – 408 с.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М. : Прогресс. Универс, 1994. – 480 с.
9. Садлер У. А. и Джонсон Т. Б. От одиночества к аномии / Лабиринты одиночества : Пер. с англ. /Сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989. – 524 с.
10. Серма В. Некоторые ситуативные и личностные корреляты одиночества / В. Серма // Лабиринты одиночества : сб. науч. тр. – М.: Прогресс, 1989. – С. 227–242.
11. Хараш А. Психология одиночества / А. Хараш // Педология. – 2000. – № 4. – 497с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.13.

Попелюшко Р. П. «Одиночество – как проблема социализации личности в обществе».

В статье углубленно рассмотрены психолого-педагогические предпосылки возникновения одиночества личности, как проблемы ее социализации в обществе; осуществлен анализ различных теоретико-практических подходов к пониманию и изучению понятия одиночества.

Также в статье было выделено две точки зрения на проблему одиночества в современной психологической литературе.

Ключевые слова: одиночество, социализация, саморазвитие, самооценка.

Popelushko R. P. «Loneliness the problem of socialization in society».

Loneliness as a condition existed at all times, but it is presently generated the problem of loneliness as an important psychological and social phenomenon. In addition to all the physical characteristics, and often opposed him, loneliness becomes purely psychological color. It is, above all, personal. At present differently conceptualized the impact of society on the individual, and attaches great importance to how the man himself defines his position in society according to his inner world. The change in emphasis, reinforcing the psychological phenomenon of coloration alone, according to some authors, due, on the one hand, the development of human self-consciousness, and the other - the social changes and economic and technological development of society.

It should be noted that modern culture and modernization leads to the fact that the person has a sense of role fragmentation, so often there is some way the "I" who can realize themselves in different social spheres, and can not be defined by a single characteristic. If the circumstances are formed so that the person does not receive recognition in the social group level, and she has no close friends, such a situation creates deep psychological crisis of identity, which helps to create a sense of loneliness, which sometimes leads people to anomie. However, with all the wealth of research that have emerged in modern Western (K. Bowman, R. Weiss, D. Zilburh, M. Micelles Morosh B., G. Sullivan, P. Slater, S. Flanders) and domestic (B. Derleha, S. Margulies and others) felt inadequate psychology elaborated many aspects of human loneliness. None of the theories can not give a full and comprehensive response to determine the feeling of loneliness, its causes, but allows you to explore and explain a particular aspect of the problem. The aim of the paper is to study the impact of loneliness violation of socialization in society. The objective of this work is the theoretical analysis and review of the main approaches appearance and progress of loneliness and its impact on the socialization of society. The paper discussed in-depth psychological and educational background of the individual alone, as a problem of socialization in society. There was to analyze various theoretical and practical approaches to understanding and exploring the concept of loneliness. This article also been singled out two points of view on the problem of loneliness in modern psychological literature.

Keywords: loneliness, socialization, self-development, self-esteem.